

9. Zagadnienia źródła poznania IV Irracjonalizm

Andrzej Wiśniewski
Andrzej.Wiśniewski@amu.edu.pl
Wstęp do filozofii
Materiały do wykładu
2015/2016

Racjonalizm vs. irracjonalizm

- Jak dotąd termin *racjonalizm* występował w następujących kontekstach:
  1. *racjonalizm genetyczny*, czyli inaczej *natywizm* – przeciwieństwo empiryzmu genetycznego,
  2. *racjonalizm metodologiczny*, czyli inaczej *aprioryzm* – przeciwstawiany empiryzmowi metodologicznemu,
  3. *racjonalizm krytyczny* jako forma *hipotetyzmu*.
- Teraz będziemy mówić o pewnym nowym znaczeniu terminu „racjonalizm” – zajmiemy się racjonalizmem rozumianym jako **antyirracjonalizm**.

Racjonalizm vs. irracjonalizm

- Tak rozumiany **racjonalizm** jest poglądem, zgodnie z którym – mówiąc najogólniej – **wartościowe jest tylko poznanie racjonalne.**
- Z kolei *poznanie racjonalne* znaczy tutaj: takie, którego rezultaty są:
  - intersubiektywnie komunikowalne
  - oraz
  - intersubiektywnie sprawdzalne.
- Przypomnijmy: „intersubiektywnie” to inaczej „międzypodmiotowo”.

Intersubiektywna komunikowalność

- Rezultat poznawczy jest **intersubiektywnie komunikowalny** $\Leftrightarrow_{df}$ da się on zakomunikować w słowach rozumianych dosłownie, tj. bez przerośni, porównań i innych pólśrodków przekazywania myśli;
  - jego treść da się zakomunikować innym za pomocą zwyczajnych środków językowych.

Intersubiektywna sprawdzalność

- Rezultat poznawczy jest **intersubiektywnie sprawdzalny** $\Leftrightarrow_{df}$ o jego trafności względnie wiarygodności może się przekonać każdy, kto znajdzie się w odpowiednich warunkach zewnętrznych;
  - każdy, kto podejrzewa, że rezultat ten jest nietrafny czy niewiarygodny, może to sprawdzić, odwołując się do jakiejś dostępnej wszystkim metody.

Kazimierz Ajdukiewicz o racjonalizmie

Dlaczego racjonalizm ceni tylko poznanie, którego rezultaty są intersubiektywnie komunikowalne oraz intersubiektywnie sprawdzalne, krótko: tylko poznanie intersubiektywnie komunikowalne i sprawdzalne? Oddajmy głos wybitnemu polskiemu filozofowi, **Kazimierzowi Ajdukiewiczowi** (1890-1963):

W „Zagadnieniach i kierunkach filozofii” (1949) czytamy:

Kazimierz Ajdukiewicz o racjonalizmie

„Motywem, dla którego racjonalizm tylko takie poznanie ceni, jest motyw społeczny. Racjonalizm głosi, że tylko wtedy wolno głosić swoje przekonanie i domagać się dla niego powszechnego uznania, gdy daje się ono w sposób dokładny wypowiedzieć w słowach i gdy każdy może się (w zasadzie przynajmniej) przekonać o jego słuszności lub niesłuszności. Idzie tu po pierwsze o to, by społeczeństwa chronić przed opanowaniem ich przez niezrozumiałą frazes, mający mimo to nieraz silny oddźwięk uczuciowy i wpływający skutkiem tego na postępowanie poszczególnych jednostek i całe ruchy społeczne, a po drugie, idzie o ochronę przed bezkrytycznym przejmowaniem poglądów głoszonych przez ich wyznawców nieraz z całą siłą przekonania, ale niedostępnych sprawdzeniu przez innych, a więc przynajmniej podejrzanych o to, że są fałszywe. Idzie więc o ochronę społeczeństwa przed nonsensem i przed fałszem.”

Irracjonalizm

- **Irracjonalizm** w epistemologii to pogląd, zgodnie z którym istnieją wartościowe sposoby poznawania świata zewnętrznego, których rezultaty nie są intersubiektywnie komunikowalne lub nie są intersubiektywnie sprawdzalne,
  - ☛ tak więc w świetle irracjonalizmu istnieją wartościowe sposoby poznawania świata zewnętrznego, których rezultaty nie spełniają co najmniej jednego z tych warunków.
- Mówiąc o „świecie zewnętrznym”, mamy tu na myśli niekoniecznie świat przyrody (co zostanie wyjaśnione dalej).
- Mówiąc o wartościowych sposobach poznawania świata zewnętrznego, mamy tu na myśli to, że odpowiednie rezultaty prezentują ten świat (lub jego stosowny aspekt) takim, jakim on jest.

Pojęcia intuicji

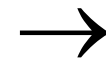
- Potoczne pojęcie **intuicji**: coś, co narzuca się bezpośrednio, a co nie jest oparte na świadomym rozumowaniu, danych empirycznych czy też świadomym przypomnieniu.
- Niektórzy filozofowie rozumieli jednak pojęcie intuicji inaczej.

Pojęcia intuicji

- Po pierwsze, **intuicja** była rozumiana jako poznanie od razu, w jednym rzucie, całego przedmiotu – w przeciwieństwie do poznawania częściowego i stopniowo uzupełnianego.
  - Mamy tu przeciwstawienie poznania intuicyjnego poznaniu dyskursywnemu i poznaniu symbolicznemu.
  - Przeciwstawienia te zachodzą z uwagi na sposób prezentacji – w poznaniu intuicyjnym jest on *całościowy* – oraz z uwagi na bezpośredniość resp. pośredniość prezentacji – w poznaniu intuicyjnym jest on *bezpośredni*.
- Tak rozumiana intuicja będzie dalej oznaczana
  - z powodów czysto mnemotechnicznych! - jako **intuicja_A**.

Naoczność i oczywistość

- Intuicję_A często określa się jako rodzaj *naoczności* – przy rozszerzonym, a nie ograniczonym do wzroku, rozumieniu tego pojęcia.
- Z kolei za źródło pewności intuicji_A uważana jest *oczywistość* – termin ten znów ma związek z widzeniem, ale rozumiany jest szerzej.
- Nieomyślność intuicji_A uzasadniano również inaczej:

Dygresja: dlaczego ufano intuicji_A

- odróżniano akty proste i akty złożone
  - *akt prosty*: ujmujący swój przedmiot od razu, nie rozwijający się w czasie
    - ☛ ujęcie intuicyjne_A jest aktem prostym,
- obowiązuje *zasada równoległości aktu i jego przedmiotu*
  - ☛ zatem przedmioty ujmowane w akcie intuicji_A są proste
- przyjmowano następujące założenie: *błąd może pochodzić tylko z analizy lub syntezy czegoś złożonego*
  - ☛ zatem intuicja_A jest nieomylna.

Co jest ujmowalne intuicyjnie_A?

- Pytanie:

(*) Które przedmioty są ujmowalne w aktach intuicji_A?

zyskiwało w historii filozofii różne odpowiedzi.

Oto wybór:

1. (niektóre) przedmioty ogólne i związki między nimi,
  - pierwsze zasady (Arystoteles),
2. najprostsze obiekty, prawdy pierwotne i proste kroki rozumowania (Kartezjusz),
3. proste jakościowo wrażenia (empiryści brytyjscy).

Co jest ujmowalne intuicyjnie_A?

- Widzimy zatem, że można cenić intuicję_A jako źródło wartościowych przekonań i zarazem być apriorystą czy empirystą. Przekonanie o wartości poznawczej intuicji_A nie musi być zarazem irracjonalizmem - chociaż *może*.

Pojęcia intuicji: Bergson

- **Henri Bergson** (1859-1941) przeciwstawił intuicję – intelektowi, broniąc tezy, że to właśnie intuicja lepiej zaznajamia nas z rzeczywistością. Intuicja w sensie Bergsona jest czymś innym niż intuicja_A; nazwijmy ją – znów z powodów mnemotechnicznych! - **intuicją_B**.

Pojęcia intuicji: Bergson

- Intuicja_B *nie czyni* tego, co intelekt. Intelekt:
  - unieruchamia rzeczy i rozkłada je na części, natomiast zmiany traktuje jako przegrupowania niezmiennych części
    - „kinematograficzna koncepcja poznania”,
  - upraszcza i ujednostajnia rzeczy, pomijając to, co w nich jednostkowe i swoiste,
  - ujmuje rzeczy ilościowo, pomijając istotne kwalifikacje jakościowe,
  - ma tendencję do pojmowania rzeczy i procesów jako mechanizmów,
  - relatywizuje rzeczy, określając je zawsze w stosunku do innych.

Pojęcia intuicji: Bergson

- Intuicja_B jest bezpośrednią znajomością rzeczy i wydarzeń; nie ma ona tych ograniczeń, co intelekt.
- Dzięki intuicji_B możemy poznać to, co w rzeczach czy wydarzeniach swoiste, jednostkowe i niepowtarzalne.
- Wiedza intuicyjna_B ma się tak do wiedzy uzyskanej dzięki doświadczeniu i/lub rozumowaniu, jak osobista znajomość miasta czy człowieka do ich znajomości pośredniej, ze słyszenia lub opisu.

Pojęcia intuicji: Bergson

- Intuicja_B jest wiarygodna, albowiem jest ona „uświadomionym instynktem”.
- Jednakże rezultaty poznawcze, które uzyskujemy dzięki intuicji_B, nie muszą być – i nie zawsze są – intersubiektywnie komunikowalne i intersubiektywnie sprawdzalne
  - ☛ a zatem Bergson jest irracjonalistą epistemologicznym.

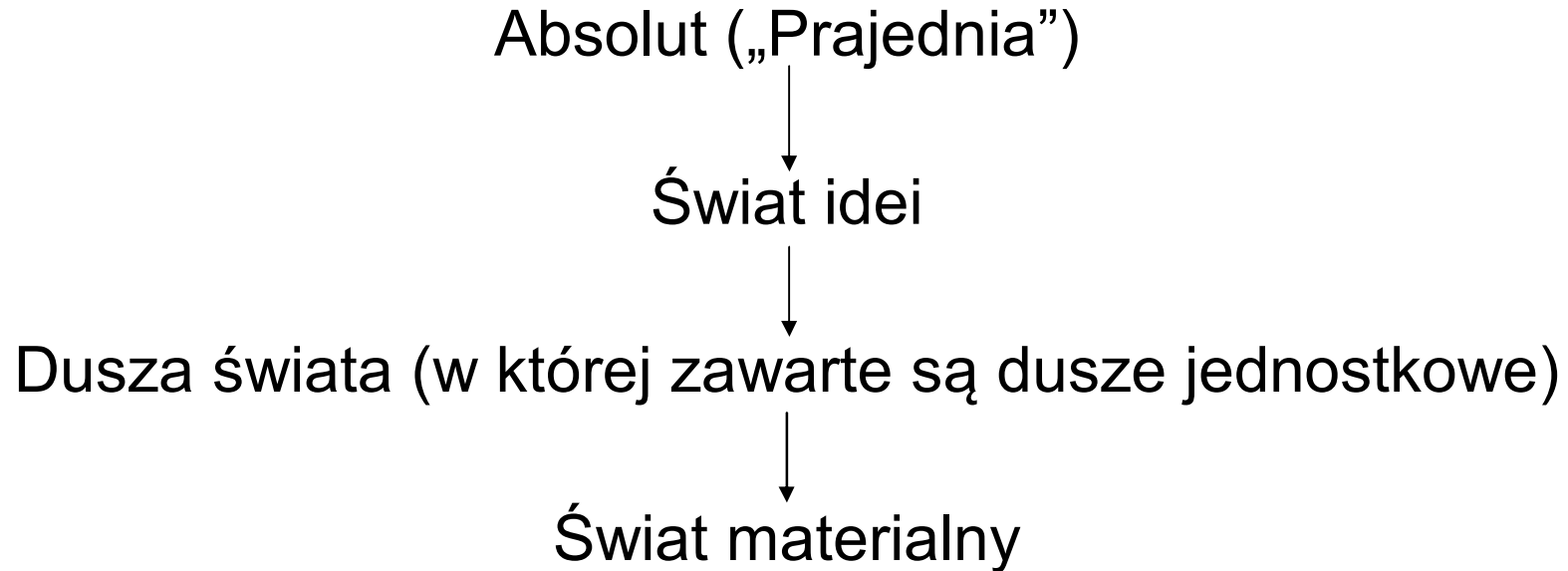
Poznanie mistyczne: Plotyn

- Niektórzy filozofowie uważali, że można uzyskać wiedzę poprzez bezpośredni kontakt z Istotą Najwyższą czy też Bytem Najwyższym.
- Wbrew temu, czego można się spodziewać, pogląd taki nie zawsze łączył się z jakąś konkretną religią.
- Dobrym przykładem są tu poglądy **Plotyna** (203?-270?), jednego z najwybitniejszych *neoplatoników*.

Poznanie mistyczne: Plotyn

- Plotyn rozszerzył platoński obraz świata poprzez włączenie weń **Absolutu**, tj. bytu doskonalszego od idei, z którego *wyłaniają się* – w procesie emanacji – pozostałe postacie bytu. Absolut jest tylko jeden, ale – nie jest osobą. O ile dla Platona „być” to „być niezmiennym”, dla Plotyna „być” to „stawać się”.

Poznanie mistyczne: Plotyn

- Porządek ↓ jest porządkiem malejącej doskonałości; wszystkie byty wyłaniają się z Absolutu – są jego *emanacjami*.
- Proces ten jest aczasowy.

Poznanie mistyczne: Plotyn

- Duszę ludzką dzielił Plotyn na dwa składniki: niższy i wyższy. Składnik niższy pełni funkcje związane z ciałem i jest odpowiedzialny za wszystkie niedoskonałości i grzechy. Składnik wyższy jest niezależny od ciała i doskonalszy od składnika niższego.
- Przed duszą ludzką stoją zawsze dwie drogi: *w dół* (ku materii) i *wzwyż* (ku Absolutowi).

Poznanie mistyczne: Plotyn

- Droga wzwyż rozpoczyna się od odwrócenia się od przyjemności zmysłowych, przy jednoczesnym praktykowaniu tzw. cnót obywatelskich.
- Kolejnym etapem jest zwrócenie się ku myśleniu dyskursywnemu.
- Następnie myślenie dyskursywne zostaje uzupełnione/ zastąpione poznaniem intuicyjnym (w sensie intuicji_A).

Poznanie mistyczne: Plotyn

- Etap najwyższy to *bezpośredni* kontakt z Absolutem, poprzez „zjednoczenie” duszy z nim. Jest to możliwe, bo dusza jest emanacją Absolutu. Taki bezpośredni kontakt z Absolutem nie jest czymś, co trwa, lecz czymś, co się (tylko) *zdarza*.
- Wiedza uzyskana na najwyższym etapie nie jest wyrażalna w słowach – bo język nadaje się do opisu świata rzeczy, świata idei i świata przeżyć, ale nie ma w nim pojęć odpowiednich do opisu Absolutu.

Uwaga: jest to tylko jedna z możliwych interpretacji koncepcji Plotyna.

Poznanie mistyczne: teoria iluminacji

- **Św. Augustyn** (354-430) był zwolennikiem tzw. *egzemplaryzmu*, tj. poglądu, iż w umyśle Bożym istnieją idealne wzorce realnych rzeczy. Te wzorce to właśnie idee platońskie. Prawdy o ideach i związkach między nimi, to prawdy wieczne – a to, co wieczne, może istnieć jedynie w Bogu.
- Zatem poznając idee i związki między nimi, w istocie poznajemy („jakaś część”) Boga.
- Jest to możliwe dzięki *iluminacji*: to Bóg oświeca naszą umysł, „wzmacniając” jego przyrodzone zdolności.

Poznanie mistyczne: teoria iluminacji św. Augustyna

- W akcie iluminacji umysł bezpośrednio widzi prawdę, tak jak oczy widzą rzeczy. Zatem poznanie przez iluminację to poznanie intuicyjne_A: dochodzi do niego bez udziału rozumowania.
- Aby człowiek mógł doznać iluminacji, musi on się do tego przygotować, praktykując cnoty chrześcijańskie i ćwiczenia duchowe. To jednak nie wystarcza – potrzebna jest jeszcze *łaska Boża*.

Mistyka a mistycyzm

- **Mistycyzm** w **epistemologii** to pogląd, zgodnie z którym obcowanie z Bogiem (lub Absolutem) jest najlepszym – a nawet jedynym – sposobem poznania Prawdy. Można być mistykiem – dążyć do bezpośredniego obcowania z Bogiem za życia czy też być przekonanym, że udało się to osiągnąć – nie będąc jednocześnie zwolennikiem tak rozumianego mistycyzmu w sferze poznania.

Mistyka a mistycyzm

- Jest oczywiste, że w poznaniu mistycznym – jeśli takie istnieje – nie osiągamy rezultatów, które są intersubiektywnie sprawdzalne. Ponadto większość mistyków wyrażała rezultaty takiego poznania za pomocą przenośni, metafor i innych podobnych środków językowych. Niektórzy twierdzili wręcz, że rezultatów tych nie można wyrazić językowo.
- Jakkolwiek by nie było, mistycyzm w epistemologii musimy zaliczyć do stanowisk irracjonalistycznych
  - » co niekoniecznie musi być kwalifikacją pejoratywną!

Addendum

- Mistycyzm chrześcijański wypracował szereg teorii dotyczących tego, jak dusza ludzka powinna się przygotować, aby bezpośrednie obcowanie z Bogiem już za życia stało się możliwe.
- Przykładowo, **św. Bernard** (1091-1153) twierdził, iż:
  - dla poznania mistycznego potrzebna jest łaska Boża,
  - aby jej doznać, potrzebna jest pokora i miłość,
  - są cztery stopnie miłości i dwanaście stopni pokory,
  - szczyt pokory jest pierwszym stopniem poznania – poznajemy wówczas własną marność (*vanitas*),

Addendum

- na drugim stopniu poznania poprzez zrozumienie własnej marności uzyskujemy współczujące zrozumienie marności bliźnich,
- na trzecim stopniu poznania cierpiąc nad marnością własną oraz bliźnich oczyszczamy swoją duszę i czynimy ją zdolną do „oglądania” rzeczy boskich,
- dopiero teraz poznanie mistyczne staje się możliwe.

Uwaga: dla „prawowiernego” mistyka chrześcijańskiego w akcie mistycznym nie następuje zjednoczenie się duszy z Bogiem – ta zawsze pozostaje bytem odrębnym.